

ДИСКУСІЇ ПРО САМОБУТНІСТЬ У ПЕРУАНСЬКИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ КОЛАХ 20–30-х РОКІВ ХХ ст.

У статті проаналізовано полеміку довкола перуанської самобутності у літературних та політичних колах 20–30-х рр. ХХ ст. Особливу увагу приділено поглядам лівих інтелектуалів Х.К. Мар'ятегі та В.Р. Айя де ла Торре на роль автохтонного чинника та можливості сполучення традиції із сучасністю. Індієнізм та індоамериканізм як основа поглядів цих мислителів були двома центрами тяжіння, довкола яких оберталися тогочасні пошуки перуанської самобутності. Зокрема, стрижнем літературного життя стає журнал Мар'ятегі "Амавта", публікуючи часто протилежні точки зору та мистецькі підходи.

Ключові слова: перуанська література, самобутність, індієнізм, індоамериканізм.

Перші десятиліття ХХ ст. стали для перуанської культури періодом переоцінки дотеперішньої переконаності в універсальності європейської цивілізаційної моделі. Катастрофа Першої світової війни, відчуття європейськими мислителями "присмерку Європи" та провіщання ними же прийдешньої ролі неєвропейських народів активізували осмислення перуанської національної самобутності.

Це стало очевидним у початковий період одинадцятилітнього врядування президента А.Б. Легії-і-Сальседо, коли (до 1923 р.) він виявив себе демократичним авторитаристом, наголошував на децентралізмі, не цурався проіндіанської риторики. У країні відбувалися фольклорні свята в "інкському" стилі, 24 червня (святковане з доколумбових часів) було проголошено Днем індіанця, а в журналі "Мундьяль" створено розділ "Перуанізуймо Перу". У малярстві велику увагу індіанській та регіональній тематиці приділяють Х. Сабогаль та Хулія Кодесідо. З'являється музичний спектакль на матеріалі видатного твору доколумбової літератури – драми "Ольянтай", не сходить з кону фольклорна вистава "Політ кондора" на музику А. Аломії Роблеса, Т. Валькарсель створює симфонічну музику на кечуанській мелодійній основі. У 1920 р. при міністерстві економіки засновано відділ у справах індіанців.

Мета статті – проаналізувати полеміку довкола перуанської самобутності у літературних та політичних колах 20–30-х рр. ХХ ст.

Індієнізм стає першою в часі філософсько-культурною течією, спрямованою на вирішення проблеми національного себеусвідомлення перуанців. Криза європоцентристської картини світу на певний час відсуває в тінь європейський складник перуанської культури. У середині 20-х рр. ХХ ст. постає чимало індієністських часописів, де опублі-

ковано й художні твори. Центральним явищем публіцистики стала книга Луїса Емільйо Валькарселя (1891–1986) "Буря в Андах" (1927), викликавши палку полеміку про роль індіанського чинника в суспільстві. Це художньо-філософський есей, у якому екскурси до історії й етнографії поєднані з белетристичними вставками та пророцтвами про майбутнє Перу. Критики книги, зарахувавши автора до войовничих індієністів, либонь, підпали під владу поетичних пасажів та грізних віщувальних зразок "індіанська диктатура шукає свого Леніна" [9, с. 129]. Однак залишилося непоміченим, що поряд зі згадкою про Апокаліпсис та день Кривавого Сонця є й фраза: "Ти переможеш, не закривавивши своїх чистих рук сина землі" [9, с. 24]. Лишилося непоміченим і наголошення ролі інтелігенції у відродженні індіанців: "Лише дві альтернативи має пришествя воскреслої Раси: воно означатиме або сліпу руйнацію, демонічну боротьбу рас, або творчу еволюцію, наслідком якої буде укладання живодайного мирного пакту між усіма етнічними групами перуанського habitat-у. Ми, зайняті розумовою працею, повинні шукати другого шляху. Скільки небезпек чаїть засліплення для того, хто зводиться з містичного мороку примітивної епохи, у якому впродовж п'ятисот літ жила Раса Андів! Від тих, хто її поведе, залежить майбуття" [9, с. 131]. Не заважено й заклик до поєднання традицій імперії інків з відкриттями західної науки та мудрістю Сходу. По суті Валькарсель запропонував бачення Перу як інтегрального цілого, самобутність якого коріниться в індіанській спадщині, а й відкритого досягненням світової цивілізації.

Дискусія була бурхливою, сторони інколи не увіходили в суть супротивних аргументів, культурологічні проблеми підміняли політичними. Полеміка розгорнулася насамперед між провідним лівим політиком Хосе Карлосом Мар'ятегі та істориком і літературним критиком Луїсом Альберто Санчесом. Згодом до неї долучилися й інші інтелектуа-

ли, висловлюючи й більш крайні погляди, ніж зачинателі дискусії. Мар'ятегі, поцінувавши книгу позитивно, підкреслював, що без історичної та культурної реабілітації індіанця нова Перу неможлива. Санчес відкидав випинання індіанського елемента, оскільки Перу – це також і метис гірської частини, і креол узбережжя, й негр. Наполягати, як Мар'ятегі, на опозиції Кости (іспаномовного узбережжя) та С'єрри (гір, населених переважно індіанцями) – означає розколювати країну. Відхиливши закиди в неврахуванні специфіки країни, Мар'ятегі наголошував, що індіанці базовий, але не єдиний етнічний та духовний елемент; однак через те, що віками інтереси та культурно-економічний потенціал індіанців не брали до уваги, тепер це – найактуальніше завдання.

Незважаючи на всі пересадки, полеміка увиразнила дві основні тенденції: індіхеністську, з наголосом на провідній ролі індіанського елемента, та, користуючись терміном Л.А. Санчеса, “тоталістську”, коли Перу розумілося як метисну націю, для якої індіанський елемент хоч і важливий, але не може правити за орієнтир. Ці тенденції здобули найяскравіший вираз у діяльності Х.К. Мар'ятегі та іншого впливового лівого політика В.Р. Айя де ла Торре.

Філософ та журналіст Хосе Карлос Мар'ятегі (1895–1930) був переконаним марксистом, засновником компартії, але не догматиком. Він наполягав на застосовності до Перу соціалістичної теорії, на універсальності європейського соціально-економічного досвіду, про що свідчив, на його думку, розвиток Японії, Туреччини, Китаю, які зуміли “перекласти на власну мову уроки народів Заходу” [6, с. 228]. Тим самим шляхом має піти й Перу, та це неможливо без розв'язання індіанської проблеми. Парадоксально, що Мар'ятегі, якому постійно дорікали “європеїзмом”, виявився уважнішим до автохтонного коріння, ніж Айя де ла Торре, що задекларував “індоамериканізм” та особність історичного шляху латиноамериканських країн. У численних працях, найвідомішою з яких стали “Сім нарисів тлумачення перуанської дійсності” (1928), мислитель подає глибокий аналіз індіанської проблеми під соціально-економічним та етнокультурним оглядом, виходячи й на осмислення національної самобутності Перу.

Мар'ятегі розвиває тезу про кечуа-іспанський дуалізм Перу та говорить про кечуанську культуру як про плідний субстрат, наявний у латентному стані, а доки цю верству суспільства не буде заактивізовано, створення нової Перу неможливе. Схвально оцінюючи революційно настроєних індіхеністів, Мар'ятегі відзначає, що вони не мріють про утопічну реставрацію імперії інків та осмислюють “минуле як джерело, але не як про-

граму” [5, с. 74]. Його розуміння ролі й долі європейського складника близьке до ідей Валькарселя: “В Андах іспанець завжди був нічим іншим, як лише піонером або місіонером. Креол є тим самим, доки андійське середовище не знищить у ньому конкістадора й не витворить поступово індіанця” [5, с. 65] (стаття “Обличчя й душа Таввантінсуйю”, 1925). А в “Семи нарисах...” він повторює: “З обіймів двох рас народився новий індіанець, міцно вплинутий традиціями та середовищем свого регіону” [6, с. 225]. За Мар'ятегі, повернення лицем до індіанця відбудеться за будь-яких обставин: те, що в 20-х рр. ХХ ст. індіанець висунувся на перший план у мистецтві, пов'язано не стільки з його привабливістю для художника, скільки з вітальним імпульсом нації, який спонукає до такої реабілітації. Це феномен більше інстинктивний та біологічний, ніж інтелектуальний і теоретичний.

Віктор Рауль Айя де ла Торре (1895–1979), засновник партії АПРА¹, досить довго був близький до Мар'ятегі, друкувався в його журналі й у цілому погоджувався з ним в аналізі соціально-економічних проблем. Принципово вони розмежовувалися в баченні шляхів політичної боротьби. Айя та його партія, по-перше, відкидали тезу про керівну роль пролетаріату, а в 30-х рр. ХХ ст. АПРА стала на антирадянські позиції: Айя небезпідставно відзначав прагнення Москви “радянізувати та русифікувати світ” [4, с. 11]. По-друге, АПРА заперечувала достосовність до латиноамериканської дійсності європейських соціально-політичних та філософських схем. Але на культурологічному рівні контрапункт Мар'ятегі – Айя виглядав і складніше, і продуктивніше, адже обидва виходили з тези про особливість національного розвитку Перу й Латинської Америки.

Айя де ла Торре теж наголошував на індіанському первні Латинської Америки та вдавався до зродженого в Мексиці терміна “Індоамерика”. Індіанці, на думку Айя, становлять етнічну базу Латинської Америки. І це пов'язано не лише з культурним та расовим, а й мовним впливом: індіанці зумовили ритм життя Індоамерики, який позначився й на фонетиці – в Індоамериці всі говорять згідно з індіанським фонетичним ритмом. У праці “Куди йде Індоамерика?” (1935) мислитель наполягає на необхідності існування американського варіанта іспанської мови з усіма його відхиленнями, який міг би називатися “індоамериканським” [2, с. 277]. Але на відміну від Мар'ятегі він не приділяв уваги культурним проблемам індіанців, його партія вдавалась до індіхеністської ритори-

¹ APRA – Alianza Popular Revolucionaria Americana (Американський народно-революційний союз).

ки лише на півдні країни, де сильніші позиції кечуанської культури й де АПРА, створена "північанами" та зіперта на середні, переважно метиські, верстви, не мала вагової підтримки. Парадоксально, але якщо Л.А. Санчес, прихильник "тоталізму", критикував Мар'ятегі за дихотомію "Коста / С'єрра", то в діяльності АПРА, до керівництва якої Санчес належав, уявлялася й друга важлива перуанська опозиція – "Північ / Південь".

Важливою частиною світогляду Аїя де ла Торре була засада "історичного часопростору". Постулюючи недостосовність до Латинської Америки європейських соціально-економічних схем, Аїя зазначав, полемізуючи з Ленінін, що там імперіалізм – не останній, а перший етап капіталізму, і то абсолютно необхідний для індустріального розвитку. Ця ідея була однією зі специфічних напрямних стратегії АПРА і саме вона при подальшому ознайомленні Аїя з працями Шпенглера, Кейзерлінга, Тойнбі, Ейнштейна стала вихідною точкою його теорії "історичного часопростору". Аїя задоволено зазначав, що праці європейських учених лише впевнили його в слушності свого незалежно виробленого розуміння історії. Як не дивно, але не закорінений в індіанській культурі Аїя де ла Торре, користуючись терміном "часопростір", наче переклав на іспанську значення одного з основних понять андійської культури – *раса*, яке й поєднує в собі поняття простору та часу [7, с. 67; 8, с. 60–61; 10, с. 6], хоч сам він не згадував про значення цього кечуанського слова.

Остаточна концепція оформилась у праці "Історичний часопростір" (1948). За Аїя, "історичний простір" – це сума географії, людини, етнічного складу, традицій та їх інтерпретації свідомістю народу. "Історичний час" означає ступінь економічної, політичної та культурної еволюції, зумовлений формами виробництва й соціальним розвитком. "Історичний час" невіддільний від свого простору, вони перетворюються на динамічний континуум – "історичний часопростір", або ж "четвертий історичний вимір". Кожен "історичний часопростір" є виразом ступеня колективної свідомості народу, яка досягла такої зрілості, що вже здатна інтерпретувати свій "історичний часопростір". Де немає історичної свідомості, немає й "історичного часопростору". "Історичні часопростори" слід вирізняти не так за країнами, як за "народами-континентами" (термін А. Оррего, іншого ідеолога АПРА), тобто за цивілізаційними границями, що не конче збігаються з географічними континентами [3].

Залишаючи поза дужками політичні розбіжності між Мар'ятегі й Аїя і майже постійне несприйняття діяльності обох партій владними режимами, можна побачити, що накреслені ними напрями перуанського са-

мопізнання стали основою перуанської духовної парадигми ХХ ст., оприявнюючись у діяльності геть різних політиків та мислителів. Індіхеністська риторика й апеляція до "перуанськості" були притаманні диктаторові Л. Санчесу Серро, що мав негритянське коріння. У 1945 р. виходить праця Л.Е. Валькарселя "Шлях перуанської культури", у якій об'єднання всіх етнічних та расових груп передбачено досягти на основі використання індіанської традиції, що має модернізуватися та увібрати світовий досвід. Генерал Х. Веласко Альварадо, прийшовши до влади 1968 р., уводить до конституції статтю про державний статус мови кечуа. За його правління велася боротьба проти латифундій на захист індіанського селянства; та водночас для подолання етнокультурної роздвоєності країни сільські громади було перетворено на кооперативи, а з офіційного обігу вилучалося слово "індіанець", замінене на "селянина", що викликало занепокоєння серед індіанців. Терористичне угруповання "Сендеро луміносо" (Світлий шлях) вживало гасло "По світлому шляху, вказаному Мар'ятегі!" й апелювало до інкських традицій (хоча тероризувало й індіанців) та маоїзму, вбачаючи в цьому підґрунтя у протистоянні світовому імперіалізму.

Проблема інтеграції країни та місця в цьому процесі індіанської культури досі залишається актуальною, що підтверджує думку, у якій сходились Мар'ятегі й Аїя де ла Торре: перуанська нація лише формується.

У тісному зв'язку з культурологічними шуканнями розвивається й література, що художніми засобами оприявнювала та формувала національну своєрідність. Явищем, яке сконцентрувало основні культурні та політичні проблеми й стало точкою відліку для перуанської літератури ХХ ст., був видаваний Мар'ятегі журнал "Амавта" (1926–1930), завдяки якому чітко означились тенденції літературного процесу 20–30-х рр. ХХ ст.

"Амавта" став центром тяжіння демократичних літературних та культурних сил різної орієнтації. Назва журналу в перекладі з кечуа означає "мудрець, учитель", і власне індіанська проблема дістала в ньому якнайширше висвітлення. Континентальне значення журнал здобув статтями, які стосувалися етнокультурної специфіки всієї Латинської Америки, постановкою проблем її культурної та політичної єдності, публікаціями видатних латиноамериканських письменників та діячів культури, ба навіть політичних опонентів Мар'ятегі – В.Р. Аїя де ла Торре й А. Оррего. Бачення Мар'ятегі проблем культури й літератури вирізнялося гнучкістю та увагою до всього неординарного, хай би воно й не збігалось з його переконаннями. З одного боку, Мар'ятегі всіляко

підтримував літературу авангарду. З іншого – всупереч проголошеному принципу: “Журнал відкидає все, що не відповідає його ідеології, так само як і те, що не несе жодної ідеології” [1, с. 462], завдяки “Амаві” стала широко відомою “чиста” поезія модерніста Х.М. Егурена, відкрив Мар’ятегі й дуже складного герметичного поета Мартіна Ада-на. Літературна й ідеологічна панорамність журналу йшла пліч-о-пліч із панорамністю географічною: видаваний у столиці, “Ама-та” був значною мірою виразником духу провінцій.

Ці духовно-культурні процеси спонукали пробудження в письменників того періоду величезний інтерес до індіанця. Традиційно у перуанському літературознавстві відзначалося, що індіхеністська проза, за окремими винятками, не вирізнялась високими художніми якостями, з чого роблено висновки про обмежене значення цього явища. Справжній засяг перших спроб зобразити індіанський світ стало можливим поцінувати значно пізніше.

Список використаної літератури

1. Antología general de la prosa en el Perú. – Lima : Edubanco, 1986. – Т. 3. – 574 p.
2. Haya de la Torre V.R. ¿A dónde va Indoamérica? // Obras completas. – Lima : Mejía Baca, 1984. – Т. 2. – P. 107–284.
3. Haya de la Torre V. R. Espacio-tiempo histórico: Cinco ensayos y tres diálogos. – Lima : Fundación Navidad del Niño del Pueblo Víctor Raúl Haya de la Torre, 1986. – 123 p.
4. Haya de la Torre V. R. Excombatientes y desocupados // Obras completas. – Lima : Mejía Baca, 1984. – Т. 3. – P. 7–292.
5. Mariátegui J.C. Peruanicemos al Perú. – Lima : Biblioteca Amauta, 1970. – 166 p.
6. Mariátegui J.C. Siete ensayos de interpretación de la realidad peruana. – Caracas : Biblioteca Ayacucho, 1979. – 342 p.
7. Miranda Luizaga J. Cosmología y numerología andina: una interpretación del génesis arcaico andino / J. Miranda Luizaga // Memorias del VI Congreso de la FIEALC. Foro 3: Pensamiento ibero y latinoamericano: su percepción en la Europa no-ibero y perspectivas. – Warszawa, 1995. – P. 66–71.
8. Mróz M. Los runa y los wiracucha: La ideología social andina en la tradición oral quechua / M. Mróz. – Varsovia : Universidad de Varsovia, CESLA, 1992. – 216 p.
9. Valcárcel L. Tempestad en los Andes / L. Valcárcel. – Lima : Minerva, MCMXXVII. – 184 p.
10. Yaranga Valderrama A. Religión andina en el siglo XXI. Congreso Internacional de Americanistas / A. Yaranga Valderrama. – Varsovia, 2000. – 16 p.+12 il. (матеріал надруковано й поширено автором).

Стаття надійшла до редакції 12.09.2012.

Оржицкий И.А. Дискусии о самобытности в перуанских литературных и политических кругах 20–30-х гг. XX в.

В статье анализируется полемика вокруг перуанской самобытности в литературных и политических кругах 20–30-х гг. XX в. Отдельное внимание уделено взглядам левых интеллектуалов Х.К. Мариатеги и В.Р. Ая де ла Torre на роль автохтонного фактора и возможности сочетания традиции с современностью. Индихенизм и индоамериканизм как основа взглядов этих мыслителей были двумя центрами тяготения, вокруг которых вращались поиски перуанской самобытности того времени. В частности, стержнем литературной жизни стал журнал Мариатеги “Амаута”, публиковавший часто противоположные точки зрения и художественные подходы.

Ключевые слова: перуанская литература, самобытность, индихенизм, индоамериканизм.

Orzhyc'ky I. Discussions about originality in the Peruvian literary and political worlds 1920-30th

The article casts a look at the Peruvian identitarian discourse as practised in the country's literary and political circle in the 1920s and early 1930s. Special attention is given to the views of the leftist intellectuals J.C. Mariátegui and V.R. Haya de la Torre concerning the role of the autochthonous element and the ways of combining tradition with modernity. The indigenismo and indoamericanismo of both thinkers were two fulcra around which the Peruvian search for identity was turning at that time. In particular, Mariátegui's magazine Amauta became a focus of literary life, presenting controversial standpoints and artistic attitudes.

Key words: Peruvian literature, identitarian discourse, indigenismo, indoamericanismo.